

"Hay"ların Ön Qafqazda rus imperiya tarixi

"Arsak/Artsax" toponiminin etnomənsubiyəti

Əjdər Tağroğlu,

Professor, Turan Araşdırma Mərkəzi İB-nin sədri

Bu yaxınlarda Soçidə Putinin rəhbərliyi altında keçirilən növbəti sonugörünməz, sürüşkən "Lavrov layihəsi"nin "BARIŞ" toplantısında arxasında dayanan gücdən qüvvət alan xalqların tarixindən xəbərsiz olan savadsız, cahil Nikol Paşinyanın "Qarabağ Ermənistandır, nöqtə" təcavüzkar bəyanatına Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qətiyyətlə, əminliklə "Qarabağ Azərbaycandır, NİDA" verdiyi cavabın arxasında aşağıda qısa xatırladığımız ümumtürk tarixi dayanırdı.

N.Adons : "Artsax həmişə erməni nüfuz dairəsindən kənarında olmuşdur."

N.O.Emin: "Qarabağ heç zaman erməni mədəniyyətinin mərkəzinə çevrilməmişdi."

Klassik saxtakarlar olan erməni tarixçilərinin fantastik uydurmalarından başqa, özlərini bəzən "hay", bəzən "armyan" adlandıran, bizim "erməni" (bizə babadan qalma: "Suya düşən itlə yağışa düşən erməninin fərqi yoxdur!" kəlamı nəsildən-nəslə yaşayır) adlandırdığımız xalqın etnokimliyi barədə bu günə kimi, qədim qaynaqlarda, mötəbər mənbələrdə elmin qəbul edəcəyi kiçik bir fakta, adı bir işarəyə belə rast gəlinməmişdir. Bu barədə tarix elminin üç riyazi əməlinin - etnoarxeoloji, etnoantropoloji və etnolinqivistik ədəbiyyatının susması da səbəbsiz deyildir. 30 ildən artıq zaman ərzində fasiləsiz olaraq, erməni anonim keşiş müəlliflərin və onların saxta tarixçi varislərinin "Böyük Armeniya" mifi, "qədim erməni yazısı" və başqa fantastik uydurmaları ətrafında tarix və tarixilik kontekstində apardığımız araşdırmalarda gəldiyimiz son nəticəni özünəməxsus bir yanaşma ilə təsdiq edən ifrat türk düşməni olan görkəmli erməni alimi Manuk Abeqyanın söylədiyi aşağıdakı fikir müstəsna elmi dəyərə malikdir. O, yazır: "Erməni xalqının əsli nədir, necə və nə vaxt, haradan və hansı yollarla o buraya (Kiçik Asiyaya - Ə.T.) gəlib, armanyan olmazdan əvvəl və sonra hansı tayfalarla əlaqədə olub, onun dilinə və etnik tərkibinə kim necə təsir göstərmiş? Bu amilləri və armanyanların kimliyini sübut etmək üçün əlimizdə dəyərli, dəqiq və aydın dəlillər yoxdur."

Manuk Abeqyanın açıq-aydın şəkildə verdiyi şərh sübut edir ki, "erməni tarixinin atası" hesab etdikləri anonim keşiş Moisey Xorenatsi ilə başlanan saxta ənənənin davamı olaraq, bu günə kimi yazılan "Armeniya tarixi" kitablarının üz qabığı - cildi əgər çıxarılsa, onların içərisində ümumtürk mifoloji və filoloji tarixindən başqa, çağdaş erməni xalqının etnotarixi, etnoyazısı barəsində elmi tarixin təsdiq edəcəyi bircə cümləyə də rast gəlinməz. Təsədüfi deyildir ki, akademik N.Y.Marr kimi dünyaşöhrətli bir alim yazırdı:"Erməni xalqı kimi,erməni dili də hibrid dildir!".

Əlbəttə, bir xalqın ki, milli soy-kökü olmaya, "erməni tarixinin atası" hesab etdikləri Moisey Xorenatsi də, "erməni əlifbasının banisi" adlandırdıqları Mesrop Maştos da anonim keşiş ola, o xalqın "qədim tarixi"ndən danışmaq elm deyil, erməni boşboğazlığıdır, cəfəngiyyatdır, müalicəsiz "erməni xəstəliyi"dir!!!

Ermənilər tarixən güclüyə nöqə və qul olmaqda, xəbislikdə və riyakarlıqda dünya xalqları arasında elə fərqlənən əhalidir ki, qədim ümumtürk tarixinin üç epoxasına ("Bianı çarlığı", "Arme çarlığı" və "Part çarlığı") aid olan zəngin mədəniyyəti, qədim tarixi göz görə-görə kimsənin ağına gəlməyən müdhiş saxtakarlıqla "Böyük Armeniya" adıyla öz adlarına çıxmaqdan heç zaman çəkinməmişlər, çəkinməzlər və çəkinməyəcəklər də. Səbəb? - Çünki onların bəşər tarixində nə bir qarış torpaqları, nə etnoeponimləri, nə etnomifoloji, nə də real etnotarixləri olmuşdur. Bu təkzibedilməz faktdır. Ancaq rusların Azərbaycan türklərinin qədim torpaqlarını işğal etdikdən sonra yaranmış yeni siyasi şərait yarılənçi ermənilərə ilk tarixi qapı açmış oldu.

1828-ci ildə qanlı rus süngüsü ilə məğlub tərəfə (qədim Azərbaycan coğrafiyasının cənub hissəsinin xilasını naminə Qacarların son varisi olan şahzadə Abbas Mirzəyə) imza atdırılmış "Türkmənçay" irtica müqaviləsindən sonra rus imperatorluğu bir anadan, bir atadan doğulmuş Azərbaycan türklərinin iki qədim dövlətini - Arazın o sahilində "Atarpaten" (yunan ədəbiyyatında "Atropaten". M.ö.IV - m.s.VII əsr), bu sahilində "Ön Qafqaz Oğuz Albaniyası" (m.ö.IV-m.s.VII əsr) dövlətini - qədim Vahid Azərbaycanı qəddarcasına parçaladı.

Bu qanlı hadisədən sonra çar İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarını ləğv etdi, imperiyanın tərkibində ikillik (1828-30-cu illər) "Müvəqqəti armanyan vilayəti" yaratdı. Rusların beş ölkədə (Livan, Suriya, İraq, Türkiyə və İranda) tarixən ailə şəklində günümüzə həyat şəraitində yaşamış yarılənçi erməni ailələrini keşişlərin əli ilə toplayıb, ilk köçünü İrəvan xanlığında - Ön Qafqaz Oğuz Albaniyasının qərb ərazisində yerləşdirdilər. Bu münasibətlə general İ.F.Paskeviç I Nikolaya yazırdı: "...Zati-aliləri! "Armeniya Vilayəti"nin yaradılması h ə l ə l i k (kursiv bizimdir.- Ə.T.) Azərbaycan torpaqlarını ikiye bölmüş olur və Osmanlı Türkiyəsinə qarşı bir poliqon bölgəsinin meydana gəlməsinə şərait yaradır. Bu olduqca vacib şərtidir".

Ç.Kirokossyanın "Armanyan Vilayəti"nin təmsalında tarixən iç-icə, divar-divara yaşayan, bir ananın, bir atanın köynəyindən çıxmış qanı bir, dili bir, dini inancı bir olan əkiz qardaşın bağrına rusların qəddarcasına

çaldığı "paz"a aşağıda verdiyi qiymət çağdaş rus-erməni siyasətinin tarixini olduğu kimi aşkara qoymuş olur. O, yazırdı: "Zaqafqaziya və Azərbaycan tatarlarını Kiçik Asiya türklərindən ayıran erməni xalqı türk tayfasının bədəninə çaxılmış bir pazdır. Biz bu pazın aradan götürülməsinə və onun yerinə bizə yağ kimi baxan bütöv müsəlman toplumunun ortaya çıxmasına yol verə bilmərik. Buna görə də bizim siyasətin məqsədi Türkiyə Armeniyasında (keşiş baban M.Xorenatsini oxu, ümumtürk tarixindən başqa, bircə cümlədən ibarət etnotarixi fakt göstər - Ə.T.) elə bir siyasi quruluş yaratmaq lazımdır ki, erməni xalqına dinc inkişaf etmək imkanı versin".

C.Kirokossyanın bəyanatı Osmanlı və Azərbaycan türklərinə qarşı Ön Qafqazda rus-erməni "xristian qardaşları" birliyinin tarixindən xəbər verir. Bu bəyanat rəsmi olaraq sübut edir ki, Azərbaycan türklərinin qədim torpaqlarını işğal edən də, Qafqazda "xristian qardaşları" dayağı yaratmaq məqsədilə bu gün özlərini həyasızcasına "yerli əhali" kimi dünya ictimaiyyətinə sırımağa çalışan köçkün ermənilərə türk torpaqlarında "tarixi vətən" təşkil edən də, saxta "Artsax" iddiası ilə Qarabağda qanlı tarix yazan da işğalçı ruslardır. Bu həqiqəti Moskvanın özü etiraf etdi.

Keçən illərdə erməni ailəsini rus əsgəri öz silahı ilə son nəfərinədək güllələdi, məhv etdi. Xalq İrəvanın meydanında rusların bayrağını yandırdı. Moskva televiziyasında siyasət adamları, dövlət xadimləri hədələrlə "etibarsız" "xristian qardaşları"na köçkün həyatlarını xatırladaraq, onlara Azərbaycan türklərinin torpaqlarında "Ermənistan" dövlətini yaratdıqlarını, Qarabağı işğal edib, "Artsax" adında ikinci dövlət təşkil etdiklərini dünya ictimaiyyətinə çəkinmədən hündürdən dəfələrlə "qürurla" bəyan etdilər.

Türkün əbədi düşməni olan Kremlin daşnak-bolşevik guruhuna söykənən siyasət dəlalları Ön Qafqaza köç tarixləri məlum olsa da, köçkün "xristian qardaşları"na "qədim yerli əhali" tarixi yazmaq üçün heç bir maddi sübuta söykənmədən yetmiş il fantastik "Böyük Armeniya" mifi zəminində cild-cild saxta kitablar yazdılar, "Ararat", "Naxçıvan" və "Arsak" iddialarını zəhərli ideoloji silaha çevirdilər.

Mövzunun tələbindən kənara çıxmaq üçün yuxarıda qısaca söylədiklərimiz sübut edir ki, rusların XIX əsrin əvvəllərində İrəvan yaylasında yerləşdirdiyi ermənilərin çağdaş nəslinin etnomənşəyi ümumtürk tarixinin ən qədim dövrünü yaşadan "Arsak" ("Artsax") toponimi ətrafında hay-küy qaldırması özləri qədər saxtadır. Çünki ermənilərin növbəti rus imperatorunun - Bakıda tökdüyü türk-müsəlman qanını içə-içə qarşısızalmaz yırtıcıya çevrilmiş Xallı Köpək M.S.Qorbaçovun birbaşa rəhbərliyi altında 1990-cı illərdə işğalçı imperiyanın hərbi texnikasının və canlı qüvvəsinin yazdığı "Qarabağın qanlı tarixi" sübut edir ki, bu illərdə meydana çıxan "erməni Artsax"ı iddiaları tarixdə görünməyən müdhiş türk soyqırımını siyasətində rus-erməni vəhşiliyini gizlətmək üçün uydurulmuşdu. Bu kontekstdən "Arsak" ("Artsax") toponiminin etnotarixinə qısaca nəzər yetirsək, o zaman aydın olacaq ki, ruslar yarımilənçi erməni köçkünlərini bəhanə edərək, XIX əsrin əvvəllərində İrəvan yaylasında "Armeniya" adında dövlət yaratdıqları kimi, XX əsrdə də Qarabağda "Artsax" namında imperiyanın tərkibində ikinci rus dövləti yaratmağa israrlıdılar. Kremlin Azərbaycan türklərinə qarşı 20 ildən artıq müddətdə apardığı "barış", "dostluq" və "qardaşlıq" siyasətinin səmimi olmaması da bunu sübut edir.

Arsak etnomənşəcə kimdir?

Qısaca gətirəcəyimiz tarixi faktlar suala aydın cavab verəcəkdir.

Tarix xəbər verir ki, Makedoniyalı Aleksandr m.ö.331-cı ildə Qavqamel yaxınlığında III Daraya (m.ö.336-330) qəti qələbə çaldı və Persepolu atəşə verərək, Maday imperiyasının Pers-Əhəməni sülaləsinin (m.ö.550-330) səltənətinə son qoydu.

Bundan sonra yunanlı fəteh qarşısızalmaz ildırım sürətilə Orta Asiyaya yürüşə başladı. O, Turan çöllərinin dərinliklərinə doğru istiqamət alanda burada ayrı-ayrı adlar altında məskən salmış saysız qohum türk tayfaları vahid hərbi ittifaqda birləşərək istilacı yunan ordusunun qarşısını kəsdilər və düşmənin üzünü Hindistan torpaqlarına doğru istiqamət almağa məcbur etdilər.

Makedoniyalı Aleksandr "Böyük Şərq" yürüşündən m.ö. 324-cü ilin mart ayında Hindistandan Babilə qayıtdı. Böyük fəteh "Maday imperiyası"nın indiki Orta Asiyanın cənubundan başlayaraq, Ön Asiyanı və Ön Qafqazı əhatə edən coğrafiyanı "Böyük Maday" və "Kiçik Maday" adı ilə iki nəhəng inzibati bölgəyə ayırdı.

"Böyük Maday" coğrafiyasında fətehin yavəri, görkəmli sərkərdə Selevkin şərafinə 300 illik "yunan Selevk" imperiyasının əsası qoyuldu.

Makedoniyalı Aleksandr Yekbatandan başlayaraq, tarixi yürüşdə onunla çiyin-çiyinə Maday-Alban ordusunun komandanı kimi sədaqətlə iştirak etmiş cəsur döyüşçü, müdrik dövlət adamı babamız Atarpatı m.ö. IV əsrin 20-ci ilinin sonunda "Kiçik Maday"a hökmdar təyin etdi və onun sülaləsinə "çarlıq" titulu verdi. Sonralar ölkə babamız çar Atarpatın şərafinə "Atarpaten" adıyla Azərbaycan türklərinin ən qədim dövr tarixində qan yaddaşına çevrilmiş oldu.

Yunanlı fəteh m.ö.323-cü ilin baharında ağır xəstəlikdən Babildə vəfat etdi.

Mövzumuzla əlaqədar qeyd edək ki, "Böyük Maday"ın - Selevk-yunan imperiyasının Şərq əraziləri Orta Asiyanın cənubunda Kırkan (indiki Xəzər) dənizinin sahillərində yerləşmiş Part ölkəsindən başlayaraq, əhalisi türklər olan qonşu Ariaini ("Ariaların ölkəsi"), Soqdia, Baktiriya ölkələrini əhatə edirdi. Yunan hersoqu Andraqorasın iqamətgahı Part ölkəsində yerləşirdi. Hersoqluğun şimal qonşuluğunda Kırkan dənizinin ləpədənəndən Oksa (Ceyhun, indiki Amu-Dərya) çayının sahillərində hüdudlanan geniş Turan çöllərində ayrı-ayrı adlarda (Strabon) saysız türk tayfaları yaşayırdılar. Bu tayfalardan biri də Maday imperiyasının banisi

Dayekun mənsub olduğu hərbi birləşmiş Day tayfaları idi. Daylar tarixin bir çağında yaxın qohumları olan Barani eli ilə birlikdə Böyük Köçlə Ön Asiyadan gəlib, Orta Asiyada qohum tayfaların arasında məskunlaşmışlar. Haqqında söhbət gedəcək Başbuğ Arsaq da Dayların nəsil budağı olan Parn tayfaları arasından çıxmışdı. Siyasi məqsədlə nəsillərimizə unudurulmuş təkzibedilməz bu tarixi həqiqət bir daha sübut edir ki, ümumtürk epoxasının ayrı-ayrı yüzilliklərində Maday və Part imperiyasının əsasını qoymuş Başbuğlar vahid qüdrətli hərbi türk tayfa ittifaqının ən yaxın qohum qollarına mənsub görkəmli sərkərdələr olmuşdular.

Babalarının hərbi döyüş ənənələri üzərində öz həyat tərzini yaşayan Parn tayfa ittifaqının yeni nəsil Başbuğu Arsaqın komandanlığı altında m.ö. 250-ci ildə Oksa çayının sahillərindən, başqa sözlə, azad Turan çöllərindən qarşısızalmaz güclü axınla qədim türk torpağı olan Part ölkəsində yerləşən Selevk-yunan satraplığına hücum etdi.

Arsaq ağır döyüşdə yunan hersoqu Andraqorası öldürdü və onun ordusunu qılıncdan keçirdi, ata-baba ölkəsinə sahib oldu. Bundan sonra Arsaq Part hersoqluğuna tabe olan Selevki satraplıqlarını - Ariaini, Soqdia, Baktiriya, habelə Hırkan (Alban, Kaspi, Xəzər) dənizinin cənub-şərq sahillərində yerləşən Hırkan ölkəsini işğaldan azad etdi. Bununla da ümumtürk tarixinin 475 illik (m.ö.250, m.s.225-ci illər) qədim Parn Türk tayfa ittifaqının səltənət tarixinin əsası qoyuldu. Ümumtürk tarixinin bu dövrü onun banisi Başbuğ Arsaqın şərafinə dünyə tarixində "Arsaklılar", yaxud qədim yunanların "Parfiya" adlandırdıqları "Part" ölkə adı ilə qeyd alındı.

Alman tarixçisi Ö.Mommsen öz üçcildlik monumental əsərində Arsaqlı çar sülaləsi haqqında danışırkən onların mənsub olduqları Parn tayfalarının indiki Xəzər dənizinin cənub-şərq sahillərində yaşadıklarından və onların Turan soyundan olduqlarından bəhs edərək yazır: "Onlar Turan Arsaqlılar hakimiyyəti yaratdılar, lakin yüz ildən sonra tanındılar".

M.ö.160-139-cu illərdə Arsaqlı çarı olmuş I Mitrdat ("Avesta"da şimşək-ildırım tanrısı Mitranın şərafinə. Başqa xalqların ədəbiyyatında "Mitridat") Baktiriya və Sind (Hind) boylarından başlayaraq, qarşısızalmaz sürətlə Bağdad torpaqları istiqamətində irəliləyir, saysız mahal, şəhər və ölkələri işğal edir. O, m.ö.140-cı ildə Selevki çarı II Demetri Nikatoru açıq döyüşdə məğlubiyyətə uğradır və onun Dəclə çayı sahilində yerləşən mərkəzi şəhəri Selevkiyanı, bununla da bütün Mesopotamiyanı Part imperiyasının siyasi-inzibati ərazisinə daxil edir. I Mitrdat Kiçik Asiyada Kapadokiya və Frat (Fərat) çayınadək olan əraziləri də yunan-Selevki işğalından azad edir. Yunan işğalçılarının əlində şimali Suriya və Kilikiya qalır. I Mitrdat bununla da Part imperiyasının hüdudlarını Orta Şərqə və Anadolu torpaqlarına doğru genişləndirmiş olur.

Qədim türk tarixinin görkəmli mütəxəssis alimi Zvelin Klenqel - Brandt da m.ö.140-cı illərdə baş vermiş tarixi hadisələr barədə yazır: "Bizim eranın 140-cı ilində parfiyalılar (partlılar.- Ə.T.) indiki İrandan Mesopotamiyaya hücum edib, Babil işğal etdilər. Onlar dağıdılmış nəhəng binaların yerində Ktezifont mərkəzi şəhərini saldılar, Babil çarlarının saraylarını yerlə-yeksan etdilər".

Görkəmli alim X.Treydler yazır ki, bundan sonra Mesopotamiya 300 ildən artıq Arsaqlı çarlarının hökmranlığı altında qaldı. Onların mərkəzi iqamətgahı indiki Bağdadın yaxınlığında Ktesifon (ərəblər bu şəhərə "Mədain" dedilər. Mədain sasanilərin dövründə perslərin mərkəzi şəhəri olmuşdur) şəhərində yerləşirdi.

Qədim Şərq tarixinin araşdırıcısı Filip Qyuz Arsaqlıların Ön Asiya tarixini araşdırarkən yazır: "Parfiyalılar (partlılar.- Ə.T.) II Mitrdatın (m.ö.123-88) dövründə birinci dəfə Armeniyaya (Arme-Mtsibin) hücum etdi və öz hakimiyyətini Fratin (Fəratın) yuxarı hissəsində genişləndirdi".

Mövzumuza aydınlıq gətirmək üçün Filip Qyuzin fikrinə tarixi kontekstdən yanaşaq.

Mötəbər mənbələrdən məlumdur ki, Krım yarımadasından dəniz yolu ilə Anadolu torpaqlarına gəlmiş Tavr türk tayfalarının adını yaşadan Tavr dağ silsiləsinin (erməni tarixçiləri bura süni olaraq, "Armeniya" dağ silsiləsi deyirlər) hündür zirvəsində yerləşən assuriya yazılarında "Şupria" adı ilə qeyd alınmış kiçik bir ölkə Biaini çarı Ursun (m.ö.605-585) tərəfindən işğal edildi. Şupriyanın yerləşdiyi coğrafiyaya işarə olaraq, biainilər onu öz dillərinə uyğun olan "Arme", yəni "Hündür ölkə" adı ilə tarixə nişan verdilər. Ölkənin Azərbaycan türklərinin Anamayasında iştirak etmiş qədim yerli əhalisi olan Mar tayfaları tarixin bir çağında Urmiya gölü ətrafından gəlib, bu dağın əlçatmaz zirvəsində məskunlaşmışdılar. Bu ölkəni "Armeniya" adlandıran Filip Qyuz heç də təsadüfi deyildir ki, "Armeniya" sözünün qarşısında "Arme-Mtsibin" toponimlərini qeyd edir. Müəllif bununla da rusdillə ədəbiyyatda işlədilən "Armeniya" anlamının erməni tarixçilərinin saxta iddiaları ilə heç bir əlaqəsi olmadığını, onun mənşəyinin Mar əhalisinin "Arme" ölkə adı ilə əlaqəli olduğunu tarixi aydınlıqla aşkara qoymuş olur. Qeyd edək ki, "Arme" toponimi ayrı-ayrı xalqların ədəbiyyatında müxtəlif şəkillərdə, formalarda işlədilmişdir. Bu barədə ayrı-ayrı kitablarımda geniş araşdırmalar aparılmışdı.

Mötəbər mənbələrdən məlumdur ki, Selevk-yunan çarı III Antioxun (m.ö.223-187) dövründə "Suriya çarlığı"nın tərkibində canişinlik olmuş Arme yunan "strateqi" ("komandanı") Artaksi (Strabon) tərəfindən idarə edilirdi. M.ö.190-cı ildə III Antiox romalılar tərəfindən məğlub edildikdən sonra tarixi şəraitdən müdrikcəsinə istifadə edən Artaksi (m.ö.188-145) Arme canişinliyini m.ö.188-ci ildə müstəqil çarlıq elan etdi. O, iqamətgahını Filip Qyuzin işarə etdiyi Mtsibin şəhərində yerləşirdi. Kilsə anonim keşiş M.Xorenatsi də "Arme çarlığı"nın banisi Artaksiyə (Strabon) "Atarpaten əsilzadəsi Mar Artases"- deyəndə, Artaksinin haylarla (ermənilərlə) heç bir əlaqəsi olmadığını, onun Atarpaten hökmdarı Atarpatın çar sülaləsi ilə ilişikli Mar tayfa

əhalisinə mənsubiyyətini etiraf edir. Strabon yazır ki, Artaksi "kiçik Arme ölkəsini qonşu torpaqları hesabına genişləndirmişdi".

Mötəbər mənbələrdən məlumdur ki, Artaksi Anadolu torpaqlarından başlayaraq, Ön Qafqaz Oğuz Albaniyasının torpaqlarını işğal etmiş, "kiçik çarlığın" hüduklarını Alban dənizində genişləndirmişdi. Bu hadisədən sonra Mar sərkərdəsi Artaksi Oğuz Albaniyasının cənubdan Dərəşamdan Alban dənizinə, şimaldan Pont dənizindən (Qara dəniz) Dərbənd torpaqlarını əhatə edən geniş coğrafiyanı altı inzibati əraziyə (Strabon) bölmüşdür. O, bununla ümumtürk tarixinin 200 (m.ö.188-m.s.10-Fəxrəddin Kırzioğlu) illik Artaksilər (bəzi erməni tarixçilərində "Artaşesidlər") epoxasının əsasını qoymuşdur. Bu tarixi həqiqət sübut edir ki, "Arme çarlığı"nın banisi Artaksi də, onun varisi Artavast və nəvəsi Tiqrən də erməni kilsəsində anonim keşiş M.Xorenatsinin adına üç türk dövlətinin (Biaini, Arme, Part) mifoloji və filoloji ədəbiyyatı əsasında tərtib edilmiş "Armeniya tarixi"ndə "erməniləşdirilmişdir". Bu tarixi fakt bir daha sübut edir ki, erməni tarixçilərinin əsrlərdən bəri siyasi məqsədlə uydurduqları, lakin bəşər tarixinin tanımadığı nə "Armeniya", nə "Kiçik Armeniya", nə də "Böyük Armeniya" adında mifik "armyan" "dövlətləri" olmuşdur. Ermənilərin də Azərbaycan türklərinin Anamayasında iştirak etmiş nə Mar tayfaları ilə, nə də Başbuğ Artaksi (M.Xorenatsidə "Mar Artaşes") ilə heç bir soy-kök əlaqələri yoxdur. Araşdırmamızın mahiyyəti ilə bağlı onu da xatırladaq ki, Arsaklıların yürüşündə tarixin bu çağında hər hansı mənbədə Oğuz Albaniyasının ərazisində nə "Qarabağ", nə də "Arsak" adında toponimlər qeyd alınmamışdır.

Arsaklıların Ön Asiyaya və Ön Qafqaza ikinci böyük yürüşləri II Mitradatın (m.ö.123-88) dövründə başlayır.

Tarix xəbər verir ki, II Mitradat Əfqanıstanın və Sindin (indiki Hindistanın) bir hissəsini ələ keçirdikdən sonra böyük yürüşlə Yaxın Şərqə gəlir. O, Arme çarı Artavastın üstünə güclü ordu hissəsi göndərir. Artavast qeyri-bərabər qüvvə ilə üz-üzə döyüşə girir, ancaq məğlub olur. Bundan sonra Artaksinin dövründə Arme çarlığının hərbi-inzibati ərazisinə daxil edilmiş Frat (Fərat) çayının yuxarı axarından başlayaraq, Anadolu torpaqları və Alban dənizində olan Ön Qafqaz torpaqları II Mitradatın işğal ərazisinə çevrilir. Bununla da Part imperiyasının hərbi-inzibati coğrafiyası Ön Asiyanın və Ön Qafqazın torpaqları hesabına genişləndirildi. Beləliklə, Başbuğ Arsakın banisi olduğu Arsaklı sülaləsinin 475 illik Part-türk imperiyasının tarixi hüdukları yaranmış oldu.

Arsaklı çarları tarixin ayrı-ayrı çağlarında Part imperiyasının müvəqqəti hərbi-inzibati ərazisinə daxil edilmiş Ön Asiyanın qərb əyalətlərində və Ön Qafqazda ayrı-ayrı valilik bölgələri yaratdılar. Onlar Kiçik Asiyada Qalis (Qızıl İrmak) çayınadək olan vilayətləri əhatə edən birinci valiliyin mərkəzini İraqın şimalında yerləşən Ktezifonda, Ön Qafqaz Oğuz Albaniyasının qərb ərazilərinin bir hissəsindən (Ağrı dağı vadisindən) axıb keçən Araz çayının sol sahilindən Göyçə gölünün Qərb sahilinə, ölkənin cənubundan qədim Nəxçu elində Dərəşam qala şəhərindən Şimala Fasis (indiki Rion) çayının cənub sahillərində hüduqlanan geniş əraziləri əhatə edən ikinci valiliyin mərkəzini Valarşapatda (bu şəhəri çar Volgez /Valarşa (m.s.117-140) öz şərafinə saldırmışdı), Göyçə gölünün Şərqindən Alban dənizinin ləpədyəni arasında yerləşmiş vilayətləri - Cənubdan qədim Kaspiana ("kaspilər" oğuzların nəsil qollarından biridir) ölkəsindən Dərbənd daxil olmaqla, qədim Azərbaycan torpaqlarının şimal sərhədlərini əhatə edən üçüncü valiliyin mərkəzini Part şəhərində (M.Xorenatsidə "Partav", ərəb mənbələrində "Bərdə") yerləşdirmişlər.

Qeyd edək ki, II Mitradat (m.ö.123-88) imperiyanın adını Ön Qafqazda tarixə çevirmək üçün "Part" namında böyük vilayət şəhərini saldırmış, onun tərkibində indiki Qarabağ torpaqlarını əhatə edən coğrafiyada imperiyanın banisi Başbuğ Arsakın şərafinə "Arsak" adında ərazi bölgəsini yaratmışdır. Bu tarixi hadisə bu gün ermənilərin Kremlin təhriki ilə qaldırdıqları saxta "erməni Artsax"ı hay-küyündən təxminən iki min 150 il əvvəl baş vermişdir. Tarix bu dövrdə nə "hay", nə də "armyan" adında əhali tanımır. Bu gerçək həqiqətə baxmayaraq, başqa soydaşları kimi, N.Adons da tarixən yaradılənçi vəziyyətində yaşamış babalarını uydurma "armyan arsaklıları" adı ilə süni şəkildə ümumtürk tarixini 475 illik Part imperiya epoxasına şərik etməyə çalışır. O, yazır: "Fərada qədər (Part çarlığına işarə edir.- Ə.T.) Böyük Armeniyanı təşkil edən torpaqların sahibi armyan arsaklıları idi. Roma və Persiya arasında mübarizə də ancaq Böyük Armeniya uğrunda gedirdi".

Erməni tarixçilərinin iddia etdikləri "Böyük Armeniya" anlamının real tarixi əsası yoxdur. Bu mifik uydurmanı kilsə üç türk dövlətinin (Biaini, Arme, Part) gerçək tarixindən bəhs edən mifoloji və filoloji materiallar əsasında anonim keşiş Moisey Xorenatsinin adına tərtib etdiyi "tarix" kitabında səsləndirmişdir. Bu barədə bir qədər əvvəldə danışdıq.

N.Adons aşağıdakı cümlədə fikrini bir qədər də dəqiq ifadə etməyə çalışır. O, yazır: "387-ci ildə baş verən mübahisənin və bölüşdürmənin predmeti məhz Arsaklıların torpaqları idi".

Mötəbər mənbələrdən məlumdur ki, N.Adonsun nişan verdiyi tarixin "387-ci ilindən" 163 il əvvəl (Ərdəşir Papakan 225-ci ildə Part imperiyasının Yekbatanda (Həmədanda) yerləşən mərkəzini işğal etdi, Pers-Sasani sülaləsinin əsasını qoydu) Arsaklıların Ön Asiyada olan hakimiyyətlərinə son qoyulmuşdur. Bununla da Part imperiyasının 300 ildən artıq bir dövrdə hərbi-inzibati ərazisinə müvəqqəti daxil edilmiş Ön Asiyanın qərb torpaqları Pers-Sasani sülaləsinin işğal dairəsinə daxil edilmişdir. Bu torpaqların qədim sahibləri nə Arsaklı-türk sülaləsi, nə də Sasani-Pers sülaləsi idi. N.Adonsun qeyd etdiyi tarixin 387-ci ilində Roma və Persiya arasında

gedən qanlı döyüşlər Fəratın (Fratın) yuxarı axarında yerləşən Artaksinin banisi olduğu 200 illik "Arme çarlığı"na aid torpaqlar uğrunda gedirdi. Ölkənin qədim yerli əhalisi Azərbaycan türklərinin Anamayasında iştirak etmiş Mar tayfaları idilər.

Deyilənlərdən aydın olur ki, erməni kilsəsinin və onun tarixçi varislərinin tarixin tanımadığı hay (armyan) babalarını uydurma "armyan arsaklıları" ("erməni arşakuniləri") adı ilə Part imperiyasının banisi Başbuğ Arsaqın çar sülaləsinə bağlamaları erməni xalqının özü qədər saxtadır! Bu baxımdan Manuk Abeqyanın adını çəkdiyi "Arsak vadisi" iddiası ilə 1828-ci ildə rusların gətirib Azərbaycan türklərinin torpaqlarına yerləşdirdikləri yaradılənçi babalarının Ön Qafqaz tarixini süni şəkildə qədimlərə atır. O, yazır: "Güman ki, ermənilər m.ö.V əsrdə Taron istiqamətində Şimala hərəkət etmiş və Arsaq vadisinə gəlmişlər".

Etnokökü bu günə kimi elmə məlum olmayan babalarının guya Anadolu torpaqlarından m.ö. V əsrdə Ön Qafqazda "Arsak vadisi"nə "gəlmələrini" iddia edərkən "güman"dan başqa Manuk Abeqyanın əlində hər hansı yazılı mötəbər mənbə, yaxud arxeoloji, antropoloji və linqvistik maddi-mədəniyyət nümunələri yoxdur, ola da bilməz. Ancaq erməni alimi gözəl bilirdi ki, rusların 1828-ci ildə beş ölkədən toplayıb gətirdikləri yaradılənçi babalarının tarixini, əsassız torpaq iddiası ilə əlaqədar, Azərbaycan türklərinin qədim Ön Qafqaz torpaqlarına m.ö. V əsrdən bağlamağa çalışır. Bu, erməni şizofreniyasıdır, erməni alimlərinə kilsədən gələn əcdad xəstəliyidir! Əgər bu iddia şizofreniya xəstəliyinin nəticəsi olmasaydı, şübhəsiz, Manuk Abeqyan xalqların tarixinə ayıq və sağlam ağılla yanaşardı və o zaman başa düşərdi ki, m.ö.V əsrdə tarix səhnəsində nə Part imperiyasının banisi Başbuğ Arsaq, nə də onun Arsaqlı çar sülaləsi var idi, nə də ki, Azərbaycan türklərinin qədim coğrafi ərazisində "Arsaqlı vadisi" anlayışı.

Bütün bu tarixi həqiqətlərə baxmayaraq, işğalçı rus imperiyası XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, köçkün erməniləri "qədim yerli əhali" etmək məqsədilə "Türksüz Ön Qafqaz" ideoloji ölüm konveyeri yaratdı. İmperiya Azərbaycan türklərinin Ata tarixini zaman-zaman günahsız, havadarsız insanların qanı ilə örtməyə, görünməz etməyə çalışdı. Ancaq tarix tarixiliyində qaldı!

Bu baxımdan Kremlin daşnak-bolşevik ünsürlərinin xüsusi göstərişi ilə "erməni Dağlıq Qarabağı" tarixi yazmaq üçün Qarabağa gəlmiş görkəmli alim İ.Petruşevskinin rəhbərliyi altında geniş iş aparan ekspedisiyanın rəyi maraqlıdır.

İ.Petruşevski 1930-cu ildə yazırdı ki, Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı kəndlərində yaşayan erməni ailələrinin babalarının bir qismi XVII əsrin II yarısından başlayaraq, Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalından günümüzə iş üçün zaman-zaman gəlib yerləşmiş rəncbərlərdir. Onların ikinci qismi 1860-cı ildə rus imperatorluğu tərəfindən yenə də Qaradağ mahalından kütləvi köçürülüb gətirilmiş və Qarabağda məskunlaşdırılmışdı.

N.Emin də hadisə ilə bağlı eyni fikirdədir. O,yazırdı: "Qarabağ kəndlərinin xeyli hissəsinə Persid Qaradağından,Türkiyədən və başqa yerlərdən gətirilib yerləşdirilmiş köçkün ermənilər idi." Bu da "ermənilərin Qarabağ kəndlərində "nəslən sosial palentologiyasının olmaması"na gətirib çıxarmışdı." N.Emin "Qarabağın heç zaman erməni mədəniyyətinin mərkəzinə çevrilməməsinin" səbəbini də bu tarixi amildə görürdü.

Təsadüfi deyildir ki, erməni arxeoloqu S.Ter-Avetisyan da Qarabağın qədim Albaniyanın bir hissəsi olduğunu yazırdı. Maraqlıdır ki, o, eyni zamanda, II Mitradatın inşa etdiyi Part (Partav/Bərdə) şəhərini Albaniyanın mərkəzi olduğunu da qeyd edirdi.

Erməni tarixçisi N.Adons da qarşısında dayanan təkzibedilməz maddi sübutlardan yan keçə bilmir, Dağlıq Qarabağ tarixi ilə bağlı həqiqəti etiraf etməyə məcbur olur: "Artsax həmişə erməni nüfuz dairəsindən kənarda olmuşdur".

Tarix bu qədər aydın olduğu halda, etnokökü bu günə kimi elmə məlum olmayan, ümumtürk tarixinin 475 illik Part epoxasının imperiya banisi şanlı babamız Başbuğ Arsaqın adını yaşadan "Arsak" toponiminin mənasını, tarixi kökünü bilməyə-bilməyə cəfəng, savadsız bəyanatlarla haray-həşir salan, "klassik həyasızlar"a - erməni başçılarına beynəlxalq ictimaiyyət demir ki, Qarabağı qan çanağına çevirən rusların işğal etdikləri qədim Oğuz türklərinin torpaqlarına siz hansı haqla sahib çıxırsınız? Demirlər və deməyəcəklər də! Çünki güc xristiandadır, torpağı yağmalanan, qanı axıdılan türkdür, müsəlmandır. Ancaq unudurlar ki, qoca dünya çox imperiyalar yola salmışdır. Buynuzsuz qoçun buynuzlu qoçdan alacağı divanı unudanlar cahildirlər, nadandırlar! Son nümunə Hitler faşist almaniyasının faciəli taleyi hər kəsə tarixi nümunə olmalıdır!!!

"Arsak" toponimi ilə əlaqədar qısaca dediklərimizə nəticə olaraq söyləyək ki, rusların himayəsi altında babalarının Ön Qafqazda "qədim yerli əhali" kimi qələmə verməyə çalışan cahil və nadan erməni tarixçilərinin əsassız iddialarını təkzib edən tarixi dəlillər kifayət qədərdir.